

Петар Д. ШЕРОВИЋ

ИСТОРИСКИ МАЧ ВУКШЕ СТЕПАНОВИЋА У ПЕРАСТУ*

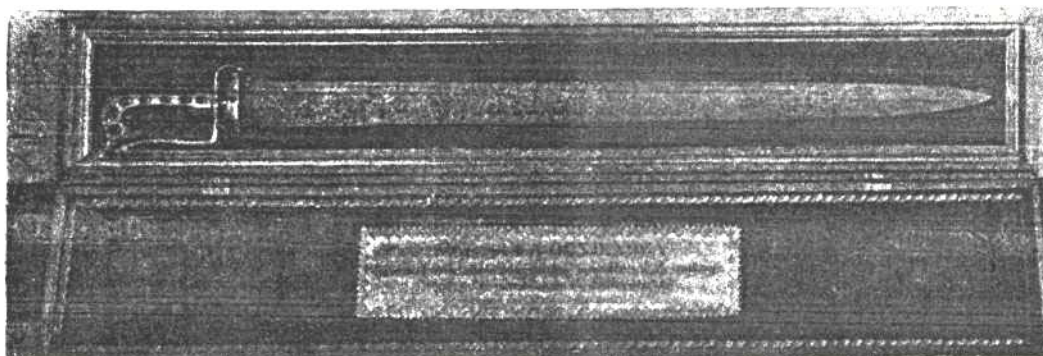
Старински, доста необичан мач, о којему је овдје ријеч, чува се у маленом али интересантном локалном музеју у Перасту и с правом се сматра једном од најважнијих старина из народне прошлости у Боки Которској. Овај су мач раније пасали перашки „капетани” или општински претсједници и сматрали га обиљежјем своје власти и чували га у својим домовима.

О овом се мачу до данас доста писало, али су ипак још увијек остала отворена два главна питања: 1) Ко је и одакле био Вукша Степановић (Стјепановић), чије је име урезано на мачу? и 2) Откада је овај мач у Перасту?

Настојаћемо да овдје одговоримо на оба ова питања, како би се већ једном тачно установила припадност ове старине, која је карактеристична за мјесто у којему се налази. Притом ћемо се осврнути само на важније радове о овоме мачу, с научним карактером, а нећемо узимати у обзир разне новинске и њима сличне чланке без научног значаја,

О овом се драгоценом мачу говори у „Српско-далматинском магацину” за г. 1849 (стр. 41 и 42), а у новије доба први га је подробније описао С. Вуловић из Пераста у књижици „Госпа од Шкрпјела” (Задар 1887). Вуловић каже да је на мачу ручица од китове кости, а „рукобран” од позлаћена сребра, сав урешен крупним драгим камењем. По мишљену стручњака ту су два рубина, један алмантин, један калцедон, један карнеол и два аметиста. Као да су била, ми бисмо рекли, још три или четири камена по врху, па испала, или однесена, јер се виде рупе у којима су били смјештени.

Мач је дуг око 99 cm (ручица 14 cm, оштрица 85 cm), а широк око 5 cm, те је према врху све ужи. Оштрица му је од тешког челика, врло вјешто израђена и исписана и све је то било златом испуњено тако да се још и данас јасно опажају трагови злата у појединим издубинама. Корице су му од тврдог дрвета, обложене фином црном кожом и оковане сребром. Сл. 1.

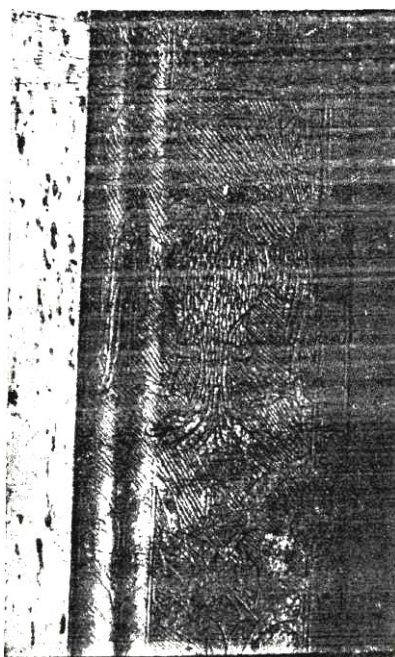
Сл. 1

Др. Л. Томановић, који је такођер проучавао ову старину, каже да љепши комад оружја ове врсте, већи и тежи, није никада видио, па додаје да је сребро и ков сасвим сличан старинском српском кованом сребру што се налази по

* Текст преузет из: *Споменик САН СХ – Зборник извештаја о истраживањима Боке Которске II*, Београд 1956.

нашим манастирима. Њему се чини да се не може назвати рукобраном она пријечка која је само мало с лица уздигнута, бар не рукобраном какав обично имају мачеви. Стога он мисли да је ово прије сабља него мач, јер овај комад оружја нема од мача ништа друго него што је прав. Прије свега нема оног рукобрана што га обично мачеви имају; друго: само је са једне стране оштар, а треће: мач је лагано оружје, а ово је врло тешко. Усто му је оштрица дебља од сваког јатагана. Зато, закључује Томановић, можда би се ово оружје имало радије назвати сабљом него мачем.¹ Али пошто је овај комад оружја од старина познат под називом мача, тако ћемо га и ми називати у овом чланку. Са стране која остаје према гледаоцу када се мач узме у руке, дакле с лица, на оштрици до саме ручице, или балчака, урезан је између разних уресних резбарија двоглав орао раширених и нешто спуштених крила без круна и крунидбених знакова у канцама. Испод орла је слово Р. Сл. 2. За овим долази, водоравно уз хрбат оштрице мача, једна гранчица иза које је урезан великим, лијепим и правилним словима старосрпски натпис,² подијељен са по једном гранчицом на три дијела, који гласи:

СВДН ГИ ШЕНДИШИМ³ МЕ И КЪЗГРАНИ⁴ БОРЕЦИМ
 СЕ СЪ МНОЮ ПРИМИ ШРЪЖИЕ И ШИТЬ И⁵
 ВЪСТАНИ⁶ ВЪНОШТИ⁷

¹ Л. Томановић, Из Пераста — О Једној српској старини, Нова Зета г. I, св. VIII, Цетиње 1889, 309. — Овај се мач назива сабљом и у Српском далматинском магазину 1849, стр. 41 и 42.

² Натпис је узет из Псалма 35, 1-3, а у преводу гласи: Суди, Господе, онима који ме објеђују (нападају) и заустави (спријечи) оне који се боре са мношћом. Прими (узми оружје и штит и устави) навали бијући (оне који се боре са мношћом).

³ ШЕНДИШИМ је грешка мајстора, а треба да буде: ШЕНДИЦИМ.

⁴ КЪЗГРАНИ је такођер грешка, а треба да буде: ВЪЗГРАНИ.

⁵ Слово И је урезано без везице између кракова.

⁶ ВЪСТАТИ = insurgere у Даничићеву Рјечнику из књижевних старина српских.

⁷ У овој ријечи нема везице између И и О, а два задња слова доста су истрта.

С друге пак стране, иза звјездица и друге резбарије, урезан је попречице, између црта, по ширини оштрице, у 15 редака слиједећи натпис⁸, који се свршава уз балчак:

**СѢѢ Никѡ/лаѢ⁹ скори в'ѡ помоци и/крѣпки
вѡ/брани¹⁰ тѢ/бѢ припа/даю¹¹ и тѢ/бѢ се мол/
ютѡ ми/вѢди на п/омощѡ аз'ѡ грѡшни¹² Рѡ/вѡ
бжи вѢ/кша стѢп/ѡновикѡ¹³.**

Сл. 3.

До овога је непосредно дуж оштрице уз хрбат пут врха мача у водоравној црти, рекло би се истом радњом, урезано: MEMENTO (гранчица) MEI (гранчица) DOMINE¹⁴ (дуга грана).

О поријеклу овога мача донио је познати барски надбискуп Андрија Змајевић, родом Пераштанин, у свом до данас нештампаном дјелу: „Даржава света, славна и крепосна царковног лиетописа”, написаном ћирилицом г. 1675, једну потпуно нетачну тврдњу, а то да је овај мач припадао гласовиту јунаку, српском деспоту Вуку Бранковићу прозваном „Змај Огњени”. О томе Змајевић пише слиједеће: „Вук Огњени, син Гргура, Ђурђа деспота сина, храбрен јунак..... Овога међу осталијем нашега словинскога народа храбрена јунака находи се сада мач племенити у Перасту, нашем мјесту, ношен од капетана, који влада овијем пуком. Обћина га уздржи како један најцјењенији драги ками, којем истога владоаца свога нарешује дајући му њим област и заповијед војводом свега пука, када га одабере. На истом мачу сербскијем велицем словима златом испуњенијем виде се и ове ријечи: „Свети Никола, изкоријени помоћу крепком непријатеља, теби се мољу, помози грешном рабу божијему Вуку Шћепановићу.”¹⁵ – На другој страни мача биле би, по Змајевићу, урезане ријечи: „Свети, Господине, који настоју наудити мени, поби бијућијех мене”, а онда: „Memento mei, Domine.”

Како и зашто Змајевић нетачно приписује ову старину Вуку Огњеноме, заиста је тешко казати. Још је теже разјаснити зашто он онако нетачно наводи

⁸ Вукша се овдје моли св. Николи, чији је култ нарочито раширен у нашим крајевима, а можда му је то било и крсно име. Св. Никола је добро познат и као заштитник помораца, те му је у Перасту била саграђена првобитна црква, како изгледа, већ у XV в. У Перасту постоји и данас велика парохиска римокатоличка црква Св. Николе из новијег доба са лијепим, високим звоником.

⁹ У овој су ријечи слова **Н** и **И** међу собом везана.

¹⁰ **Бранѡ**, = pugna у Даничићеву Рјечнику.

¹¹ **Припадатѡ** = accidere у Даничићеву Рјечнику.

¹² И у овој су ријечи слова **Н** и **И** међу собом везана.

¹³ Натпис у преводу гласи: Свети Никола, који си брз на помоћ и крјепак у борби (боју), к теби приступама и теби се молим, ти ми буди на помоћ, ја грешни слуга божји Вукша Степановић (Стјепановић).

¹⁴ Преводи се: Сјети ме се, Господе!

¹⁵ Ове ријечи наводимо из „Срп.-далм. магазина” за г. 1849, стр. 41 и 42, а налазимо их и у споменутој радњи Вуловића на стр. 118 и у књизи Ф. Висковића „Storia di Perasto” (Трст 1898) у примједби на стр. 286, а све то на основу навода Змајевића у споменутом његову Лјетопису из г. 1675, на стр. 841.

натписе с мача, када је био у могућности да их тачно препише, а ћирилицу је врло добро познавао и њом се служио. Чини нам се ипак да Змајевићева нетачна тврдња да је мач припадао Вуку Огњеноме свједочи да се мач већ давно у Перасту налазио, тако да се предање о његову поријеклу било позаборавило, а готово то није било познато придошлицама у Пераст као што су то били Змајевићи, који су преселили из Црне Горе г. 1513 у Марлатово близу Котора,¹⁶ а одатле тек доста касније у Пераст. С тога је лако могао Змајевић у духу свог времена, а у жељи ваљда да му Летопис буде што кићенији као и да прослави своје родно мјесто и његове „капетане”, који су овај мач носили, да исти припише Вуку Огњеноме, знаменитом и чувеном јунаку, о чијем ће се јунаштву у оно доба бити, без сумње, много пјевало и приповиједало. Не смијемо при томе заборавити, да је још у XV вијеку било у Перасту и Бранковића. Тако се спомиње г. 1466 неки Вукац Бранковић,¹⁷ што је могло допринијети да се успомена на Бранковиће, а нарочито на Вука Огњенога у Перасту за дуље вријеме одржи и да се баш њему припише овај знаменити мач.

Сл. 3

На основу Змајевићева нетачног навода, да је мач припадао Вуку Огњеноме, стало се је домишљати и доказивати, да се је тобоже Вук Огњени називао Вукша Стјепановић по свом стрицу Стефану, од којег је и деспотску власт наслиједио.¹⁸ Све је ово домишљање, разумије се, неосновано и без икакве историске подлоге, јер је добро познато, да се Вук Огњени у савременим документима спомиње само под именом Вук Гргуревих, а никада под именом Вукша Стјепановић.

У старим которским нотарским књигама, које се данас чувају у Државном архиву у Котору, налазимо већ у XV вијеку спомен о Стјепановићима у Перасту. Ту се наводи, како г. 437 Радоња Стјепановић из Пераста са још неколико другова моли ондашњу млетачку власт у Котору, да их ослободи дужности стражарења лађом у Заливу.¹⁹ Године 1475 спомиње се неки Раско Стјепановић или Стефановић у Перасту.²⁰ Тако се један Стјепановић у Перасту спомиње и г. 1535, а г. 1680 спомиње се Милош Стјепановић.²¹ Рекло би се, да је та породица, као и многе друге перашке старе породице, изумрла, јер им у до сада проученим документима не налазимо више спомена. Свакако овој је породици при-

¹⁶ Јован Радонић, Римска курија и Јужно-словенске земље, Београд 1950, стр. 360.

¹⁷ Которски нотарски архив, књига XIII, стр. 345 — данас у Државном архиву у Котору.

¹⁸ Vulović. Gospa od Škrpjela, стр. 117; Народна старина, св. 8, Загреб 1924, стр. 198-200.

¹⁹ Судско-нотарски архив, књ. VI, стр. 258-260.

²⁰ Судско-нотарски архив, књ. XVI, стр. 76.

²¹ P. Vutorac, Gospa od Škrpjela, Sarajevo 1928. 120.

падао и Вукша Стјепановић, власник овог драгоценог мача, Судећи по палеографским одликама натписа на мачу, исти би могао потицати с краја XV или првих година XVI в., те је тада и Вукша живио. И само име Вукша упућује на то вријеме. У раније доба ово се име писало: Влкша. Да је Вукша Стјепановић био Пераштанин имамо и на самом мачу јасан доказ. То је гореспоменути двоглави орао, грб власника мача, који није никако грб породице Бранковића, те је много труда и муке задао онима, који су без икаква основа на сваки начин у истоме хтјели видјети грб Вука Огњенога.²²

Ако бацимо поглед на грб бивше Општине перашке, на којему су наоколо грбови дванаест старих породица (*casade*) или братства, чији су огранци биле многе угледне перашке породице, с лијеве стране, при врху, видимо грб породице, или братства Рајковића: двоглава орла, скоро исто онако приказана као на мачу. На основу тога долазимо до сигурна закључка, да је породица Вукше Стјепановића, као и осталих споменутих Стјепановића, припадала братству Рајковића. Слово Р испод грба на мачу почетно је слово братственог имена Рајковића, чији је грб ту приказан.

Иако је према свему горе изложеноме више него јасно да се овај мач од времена његова власника па све до наших дана непрекидно налазио у Перасту, гдје се налази и данас, ипак су неки мислили да је бивши хрватски бан Петар Зрински поклонио овај мач Пераштанима када је г. 1645, мало дана након сјајне перашке побједе над Турцима, походио Пераст.²³ То је, по свој прилици, услиједило с тога што се по сваку цијену хтјело установити и протумачити одакле у Перасту мач за који Змајевић тврди да је био својина Вука Огњенога, па се узело да је Петар Зрински, који је могао наслиједити овај мач од Катарине Бранковић, жене Николе Зринскога, исти тобож поклонио Пераштанима.

С друге пак стране Смичиклас је забиљежио да су Которани г. 1654 обдарили Петра Зрињскога једном драгоценом сабљом, што им је град спасао ратујући по мору против Турака,²⁴ али ништа не наводи из чега би се могло закључити да би Петар био споменуте године даровао Пераштанима какав мач, или било који други дар. Према томе, други су држали да је Петар поклонио Пераштанима исту ову сабљу или мач перашког поријекла, који су на неки начин Которани били раније набавили иако то Смичиклас није нигдје споменуо. Притом треба да имамо на уму да су Которани и Пераштани у оно доба живјели у непријатељским односима, што је онда било опште познато, па се не може лако претпоставити да би Петар, којему је то такођер морало бити познато, исту сабљу коју су му Которани поклонили тако брзо био опет поклонио њиховим великим непријатељима Пераштанима, јер би то за Которане била увреда. А и иначе, у најмању руку, чудновато би било да неко ко би добио један тако драгоцен дар исти одмах даље дарива другоме и тиме на неки начин омаловажава дариваоца.

Овдје упозоримо на врло важну и пресудну чињеницу, а то је да Змајевић, који тако много зна да приповједа о мачу, ни једном једином ријечи не каже да је овај мач поклонио Пераштанима Петар Зрински. Змајевић је био савременик Петров и он не би био пропустио да то спомене у свом Љетопису и да на тај начин изрази захвалност онако угледном дариваоцу какав је био Петар Зрински. Не може се узети као вјероватно да Змајевић прешућује овај Петров поклон

²² Народна старина, св. 8, Загреб 1924, стр. 196-197, гдје се каже да „грб претставља два орла”, што није тачно, јер је на мачу урезан само један двоглави орао.

²³ Vulović, Gospra od Škrpjela, Задар 1887, 117; Народна старина, св. 8 (1924), 199-200.

²⁴ T. Smičiklas, Povjest Hrvatske II, Zagreb 1879, 155.

„ради заједљивих и напетих односа” између Пераштана и Которана,²⁵ јер се то не би могло лако затајити, нити се може претпоставити да би то Петар био тајно учинио, пошто то не би доликовало ни његову јунаштву ни његову карактеру.

С. Вуловић, који је и сам држао да је овај мач поклонио Пераштанима Петар Зрински, доноси у споменутој својој књизи „Госпа од Шкрпјела” дословно талијански написан приказ перашког боја с Турцима и опис боравка Петра Зринскога у Перасту од Пераштанина Јулија Баловића из првих година XIX в., али се ту не каже ни једном ријечи да би Петар Зрински био даровао Пераштанима какав мач. Ту (стр. 133) само се наводи да су Пераштани, који су сматрали да нијесу Петра дочекали према његову достојанству и угледу, одлучили да му из захвалности што их је посјетио и честитао им побједу, дарују какав драгоцен дар. Споразумјеше се да му дарују сребрни „главарски пехар”, који је био раније набављен од неког Турчина из Херцегновога. Овај пехар, који је био доспио у турске руке, био је некад својина Николе Зринског, сигетског јунака, па је Петар с великом захвалношћу примио овај дар. Иако Баловић опширно описује Петров боравак у Перасту и његов одлазак и испраћај од Пераштана, не говори ништа о томе да би Петар био даровао Пераштанима какав мач, нити им било што друго поклонио као уздарје за добивени пехар. Да је ишта од тога било, знао би то и он, те не би пропустио да то спомене и истакне, када је многе друге неважне ситнице забиљежио.

Из свега, дакле, што смо горе изложили несумњиво проистиче:

1) Да је Вукша Степановић (Стјепановић, Стефановић), чије је име као власника урезано на мачу, био Пераштанин из братства (рода, казаде) Рајковић, што јасно проистиче из натписа, а што јасно потврђују и грб Рајковића и слово Р као почетно слово њихова презимена – и једно и друго урезано на оштрици мача, те, даље, да се тим именом није никада називао, ни могао називати српски деспот Вук Бранковић, прозвани „Змај Огњени”. Према томе, мач није никако био његова својина,

2) Да се мач налазио од доба његова власника непрекидно све до данас у Перасту, те га није дао, нити га могао дати Пераштанима ни Петар Зрински, ни ико други, као што о томе нема нигдје спомена код старијих писаца перашке историје.

Овдје ћемо истакнути да је овај знаменити мач са старосрпским натписом у свјетлости јаке традиције Немањића, која се у Перасту дуго одржала, као и дуготрајне примјене Душанова Законика,²⁶ те уз дивне перашке бугарштице и друге народне пјесме и карактеристичне народне обичаје, врло важан и драгоцен споменик из прошлости овог патриотског бокелског маленог града, који је исписао најсјајније странице своје историје непрегледним низом сјајних дјела и јуначких подвига на мору својих многобројних врсних синова, међу којима има помораца и поморских стручњака свјетског гласа. И баш зато што је овај мач био својина једног Пераштанина који потиче из старог рода Рајковића, исти је за Пераст далеко важнији неголи да је припадао знаменитом српском деспоту Вуку Огњеноме и него да га је Пераштанима даровао познати јунак, хрватски бан Петар Зрински.

²⁵ П. Буторац, н. д., 125.

²⁶ Историски записи, св. 4-6, Цетиње 1949, 215-217 и св. 1-3, Цетиње 1952.